

Opmerkingen over het bloeitijdstip van orchideeën aan de hand van een vondst van *Barlia robertiana* (Lois.) Greuter op 27 december 1993 bij Ventimiglia (I)

H. DEKKER

Summary

During a stay at the Italian Riviera at the end of December 1993 and the beginning of January 1994 four already flowering specimens of *Barlia robertiana* were found. In this article the terrain where three of these specimens were growing, is described and some facts worth knowing of this somewhat neglected species are imparted. On the basis of experiences and literature some remarks on flowering time of typically early or late flowering species are made. At the end some remarks about the winter 1994/1995 are added.

Zusammenfassung

Während eines Aufenthaltes an der italienischen Riviera Ende Dezember 1993 und Anfang Januar 1994 wurden vier bereits blühende Exemplare von *Barlia robertiana* gefunden. In diesem Artikel wird das Gelände, wo drei Exemplare beobachtet wurden, dargestellt und wird Wissenswertes über diese etwas vernachlässigte Art mitgeteilt. Auch werden anhand von Praxisbeispielen und Literatur einige Bemerkungen über die Blütezeit von

ausgesprochen spät oder früh blühenden Arten gemacht. Schließlich werden Beobachtungen vom Winter 1994/1995 beleuchtet.

Inleiding

Tijdens een vakantie gedurende kerst en oud en nieuw 1993/1994 aan de Italiaanse en Franse Riviera werden vier reeds in de winter bloeiende exemplaren van *Barlia robertiana* aangetroffen. In dit artikel wordt het terrein, waar drie exemplaren gevonden werden, nader voorgesteld en worden enige wetenswaardigheden over deze wat onderbelichte soort naar voren gebracht. Tevens worden enkele opmerkingen over het bloeitijdstip van uitgesproken vroege en late bloeiers gemaakt aan de hand van praktijkvoorbeelden en literatuur. Tot slot worden waarnemingen uit de winter 1994/1995 belicht.

Barlia robertiana (Lois.) Greuter

Barlia robertiana is een circum-mediterraan voorkomende orchideeënsoort. De soort maakt deel

	<i>Barlia</i>	<i>Himantoglossum</i>
Jonge knollen	lang gesteeld	niet lang gesteeld
Onderste bladeren	stomp, glanzend, breed, dicht opeen	spits, niet glanzend, lancetvormig, verspreid
Helm	geopend, sepalen vrij	gesloten, sepalen aaneen
Lip	relatief kort, niet lintvormig	lang, lintvormig

uit van het geslacht *Barlia*, dat uit twee afzonderlijke soorten bestaat. Naast de in dit artikel nader beschreven *B. robertiana*, komt de tot de Canarische eilanden beperkte *B. metlesicsiana* voor. *B. metlesicsiana* werd pas in 1982 als afzonderlijke soort van *B. robertiana* afgesplitst.

Tot de tachtiger jaren werd het geslacht *Barlia* niet onderscheiden van *Himantoglossum*. *B. robertiana* werd toen nog *H. longibracteatum* genoemd. De verschillen tussen beide geslachten zijn echter dermate groot, dat afsplitsing van *Barlia* van het geslacht *Himantoglossum* gerechtvaardigd is.

Hierboven worden de verschillen tussen de twee geslachten op een rijtje gezet (naar Landwehr 1977).

Barlia robertiana is een grote, vrij grof aandoende plant, die tot 80 cm hoog kan worden. De bladeren zijn tot 30 cm lang en tot 10 cm breed en vormen samen een krachtige rozet, die, ook wanneer de plant niet gaat bloeien, duidelijk is te herkennen. De dikke bloeistengel is vaak wat rood aangelopen. De bloeiwijze is tot 23 cm lang en rijkbloemig. Het opvallendste aan de bloem is de grote lip, die tot 20 mm lang kan zijn. Tevens is de middenlob vrij diep ingesneden en zijn de zijlobben opvallend lang. De bloemkleur varieert van groenig wit tot lila. Op de lip zijn vaak kleine paarse puntjes aanwezig. De bloemen zijn heel geurig en ruiken enigszins naar *Convallaria majalis* (Lelietje-der-dalen). Er is een variëteit en een vorm bekend. De variëteit *candida* Soó heeft witte bloemen, terwijl van de forma *gallica* Rouy de zijlobben langer zijn dan de middenlob.

Van *Barlia robertiana* zijn twee bastaarden bekend, namelijk met *Aceras anthropophorum* en

met *Orchis italica*. Deze laatste is recent beschreven door Kalopissis en Constantinidis (1993). Beide auteurs betwijfelen echter op basis van de weinig zeggende, onvolledige beschrijving, of de hybride met *Aceras* wel werkelijk heeft bestaan.

Biotoop

Barlia robertiana komt in een veelheid van biotopen voor. Tijdens onze vakantie rond de jaarwisseling van 1993/1994 bij Ventimiglia (It.) werd de soort vooral waargenomen in enigszins verwaarloosde olijfboomgaarden, in vrij ruige wegbermen, in droog, schraal grasland, op open plekken in de maquis en garigue en zelfs op in voorjaar en zomer intensief gemaaide gazons. De bodem was overal kalkrijk. Er leek een voorkeur te bestaan voor licht beschaduwde en luwe plekjes. De bodemvochtigheid is hier enigszins groter, terwijl de ergste zonnebrand door de lichte schaduw wordt gefilterd. Buiten deze terreintypen wordt *B. robertiana* ook gevonden op verlaten wijnbouwterrassen. *B. robertiana* wordt vooral gevonden op kalkhoudende bodems, maar komt ook voor op lemige bodems en op leesteen. De soort heeft voorkeur voor enige dynamiek, aangezien zij zich relatief snel vestigt na bodemverwonding, b. v. na het graven van een elektriciteitsleiding in een wegberm.

Verspreiding

Barlia robertiana komt door het hele Europese mediterrane gebied voor, terwijl de soort in het westelijk deel van Noord-Afrika en langs de zuidkust van Turkije eveneens aangetroffen wordt. De soort is overwegend beperkt tot de kust-

strook, maar komt in sommige landen tot ver in het binnenland voor, afhankelijk van de lokale klimatologische omstandigheden. De noordelijkste vindplaats is gelegen bij Lyon in Frankrijk (Scapaticci 1992, Van der Straaten, Verhagen en Dekker 1994). Deze vondst ligt ver buiten het normale verspreidingsgebied, maar staat niet geheel op zichzelf, aangezien de soort ook op een aantal plaatsen elders in het Rhônedal en aan de voet van de Vercors is gevonden. Niet overal is de soort algemeen, in sommige streken is zij zelfs uitgesproken zeldzaam, b.v. Noord-oost-Italië en in het oostelijk deel van het verspreidingsgebied. Tijdens een bezoek aan het Franse departement Bouches-du-Rhône in mei 1994 bleek *Barlia robertiana* bijzonder algemeen voor te komen in de Alpilles. Vrijwel overal werden in het overigens relatief orchideeënarme gebergte planten aangetroffen.

Bloeitijd

De hoofdbloeitijd van *Barlia robertiana* verschilt van streek tot streek. In het zuiden van het verspreidingsgebied (Noord-Afrika, zuidoostelijk Middellandse-Zeegebied) kan *Barlia* al eind december in bloei worden aangetroffen. Meer naar het noorden, zoals in Italië en Spanje, begint *Barlia* in normale jaren in februari te bloeien. Anderzijds kunnen in b. v. Zuid-Frankrijk tot in april bloeiende exemplaren worden gevonden. In 1992 bloeide de soort in de Camargue omstreeks 15 februari volop (mond. med. F. de Nooijer), terwijl ik ten noorden van de Camargue begin mei 1994 behalve vele uitgebloeide planten ook nog enkele prachtig bloeiende exemplaren vond. Ook in het zuidoostelijke deel van Frankrijk loopt de bloeitijd uiteen. In 1983 vonden wij omstreeks 25 april een volop bloeiend exemplaar bij Vence (Alpes-Maritimes). Tijdens een tochtje op 4 januari 1994 in het dal van de Loup bij Vence (Alpes-Maritimes, Frankrijk) vonden wij bij Pont-du-Loup echter een al volledig bloeiend exemplaar in een wegberm. Deze berm bestond uit een beschutte, op het zuiden gerichte helling. Van de gevonden plant moeten de eerste bloemen reeds in december zijn ontloken. Beide vindplaatsen liggen hemelsbreed nog geen tien kilometer uit elkaar.

Ook de hoogteligging liep niet veel uiteen. Naast klimatologische verschillen tussen beide jaren kunnen uiteraard ook lokale standplaatsverschillen het zeer grote verschil in bloeitijd hebben bepaald.

Door klimatologische omstandigheden, als een warme en relatief vochtige herfst en winter, maar tevens een niet te koud voorjaar, kunnen individuele planten vroeg bloeien, terwijl bij tegengestelde factoren de soort juist laat in bloei komt. Lokaal kunnen er dan overigens nog grote verschillen zijn. Hierbij speelt bijvoorbeeld de bezonning van een plant een grote rol. Door het langzamer opwarmen van de omgeving zal een plant in de schaduw over het algemeen later bloeien. Planten op een open en windere plaats kunnen ook later in bloei komen. Ook op plaatsen in laagtes, waar koude lucht, zoals lichte vorst, lang blijft hangen, zullen planten later in bloei komen. Anderzijds zullen planten die lekker beschut tegen wind en koude staan, maar toch voldoende zon krijgen, vroeger bloeien. Van plaats tot plaats zal de individuele bloeitijd sterk kunnen verschillen. Bij een bezoek aan een gebied buiten de hoofdbloeitijd, is het vaak toch nog mogelijk van een soort enkele bloeiende planten te zien te krijgen. Voor *Barlia robertiana* worden door diverse auteurs nogal verschillende bloeitijden aangegeven. Op de volgende pagina volgt een selectie: De bloeitijden in de tabel voor de Canarische eilanden hebben betrekking op de daar endemische *Barlia metlesicsiana*. Uit de tabel blijkt verder, dat ondanks dat *Barlia robertiana* een vroegbloeiende soort is, de bloeitijd zich kan uitstrekken over een lange periode, zowel lokaal als over het gehele mediterrane gebied. De populatie in Algerije heeft blijkbaar een laat bloei-optimum.

De vindplaats bij Ventimiglia

Drie kilometer ten zuiden van Ventimiglia bevindt zich het gehucht Seglia. Temidden van mimosakwekerijen, olijfboomgaarden, woningen en zelfs krotten, ligt het kleine appartementencomplex Monte al Mare. Dit geheel is ongeveer dertig jaar geleden gebouwd door een Nederlands echtpaar in een voormalige op terrassen gelegen olijf-

Auteur	12	1	2	3	4	5
Williams et al 1979	*****					
Delforge en Tyteca 1984	*****					
Delforge 1994	***** /	*****	***** /	*****	*****	*****
Sundermann 1975	a. *****	/	*****	*****	*****	*****
Buttler 1986	*****					
Baumann en Künkele 1988	*****					
Baumann en Künkele 1982	b. *****	*****	***** /	*****	*****	*****
Davies et al 1983	c. ***** /	*****	*****	*****	*****	*****
Landwehr 1977	d. *****	*****	*****	*****	*****	*****
Reisigl et al. 1977	*****					
a. onderscheid in Canarische eilanden en de rest van het gebied.						
b. de late bloeitijd wordt aangegeven voor Algerije.						
c. onderscheid wordt gemaakt tussen Noord-Afrika, Cyprus, t.o.v. het overige gebied.						
d. onderscheid wordt gemaakt tussen Noord-Afrika en de Canarische eilanden t.o.v. het overige gebied.						

boomgaard. Nog steeds worden de appartementen omgeven door oude en minder oude olijfbomen. Het geheel ligt op een op het zuidoosten gerichte helling op ongeveer 160 meter hoogte. Een deel van het terrein is overgroeid geraakt met allerlei struikgewas, maar een klein deel van de olijfboomgaard wordt regelmatig gemaaid. Met name hier werden exemplaren van *Barlia robertiana* gevonden. De planten ontvangen hier diffuus zonlicht en staan beschut tegen felle en koude winden vanuit het binnenland. Boven de olijfboomgaard bevindt zich een met maquis en garigue begroeide heuvel, die ongeveer 300 meter hoog is. Ook hier konden vele exemplaren van de soort gevonden worden. De planten waren hier echter duidelijk minder ver ontwikkeld dan in de beschutte boomgaard. In de boomgaard werden geen andere orchideeënsoorten gevonden, terwijl op de heuvel vele rozetten van *Ophrys*- en *Orchis*-soorten gevonden werden. Sommige *Ophrys*-soorten waren reeds in een vroeg knopstadium. Naar verwachting konden deze planten binnen een maand in bloei zijn.

Bloeiverloop bij Ventimiglia

Tussen 27 december en 4 januari kon ik het bloeiverloop in het begin van de bloeiperiode volgen. In het overzicht is hiervan het resultaat weergegeven.

Van de gehele populatie was op 4 januari dus slechts 2% in bloei. Van vroege bloei van de gehele populatie is dus eigenlijk geen sprake. De reeds bloeiende planten behoorden tot de uitzonderingen, die zowel aan het begin als aan het eind van de gehele bloeitijd van een soort kunnen worden aangetroffen. Bij veel planten waren de knoppen nog erg pril. Opvallend is tevens het hoge aantal rozetplanten. Volgens de eigenaar waren er in 1993/1994 minder planten dan de jaren ervoor. Hiermee bedoelde hij de tot bloei komende planten. Van orchideeën is bekend, dat de aantallen bloeiende planten van jaar tot jaar

Bloeiverloop van *Barlia robertiana* in Monte al Mare

27-12-93	1e ex. begin bloei	1 bloem
30-12-93	1e ex. bloei	2 bloemen
31-12-93	1e ex. bloei	3 bloemen
01-01-94	1e ex. bloei	4 bloemen
03-01-94	1e ex. bloei	5 bloemen
05-01-94	1e ex. bloei	6 bloemen
02-01-94	2e ex. bloei	1 bloem
04-01-94	3e ex. bloei	1 bloem

Populatie-opbouw op 4 januari 1994

totaal	156 ex.	100%
met knoppen	63 ex.	40%
bloei	3 ex.	2%
alleen rozet	90 ex.	58%

enorm kunnen verschillen, b. v. door klimatologische omstandigheden. Bij tellingen worden in de regel de rozetten en ondergronds verblijvende knollen niet geteld, zodat alleen een indruk gegeven wordt van de jaarlijks bloeiende planten. Mogelijk was de droogte in het voorgaande seizoen de oorzaak voor het minder grote aantal bloeiende planten.

Andere vroeg bloeiende soorten

In Frankrijk en Italië komt een aantal *Ophrys*-soorten voor, die evenals *Barlia robertiana* zeer vroeg bloeiend gevonden kunnen worden. De bekendste soort is *O. arachnitiiformis*. Deze soort uit het *sphegodes*-complex kan soms reeds in januari worden aangetroffen. Het optimum van de soort ligt echter in maart en april. In Italië (Latium) komt een vroeg bloeiende variëteit van *O. sphegodes* voor die eveneens reeds in januari begint te bloeien. In 1984 werden reeds op 18 december bloeiende exemplaren gevonden (Rossi et al. 1990). De vroegbloeiende planten vallen op door hun witte tot roze sepalen en gele petalen. Ook exemplaren met groene petalen en sepalen komen echter voor. Opvallend is dat door Rossi in hetzelfde gebied, maar ook elders door Daiss (schrift. med.) zeer laatbloeiende planten zijn gevonden, waarbij de bloeitijd zich uitstrekt tot in juli. Er kunnen hier planten worden aangetroffen, die samen groeien met een laatbloeiende soort als *O. tetraloniae* (*O. holoserica* ssp. *elator*?). De bloeitijd van vertegenwoordigers uit het *O. sphegodes*-complex kan zich dus uitstrekken over meer dan een half jaar.

Ook binnen het *Ophrys fusca*-complex kan een enorm bloeitijdenbereik worden vastgesteld. Binnen dit complex zijn soorten (of 'microsoorten') die reeds in december beginnen te bloeien zoals *O. attaviria*, terwijl b. v. *O. fusca* ssp. *minima* tot in juli bloeiend gevonden kan worden. Uiteraard zijn er nog meer vroeg tot vrij vroeg bloeiende soorten bekend, zoals *Orchis lactea*, *O. conica*, *O. saccata* en *Gennaria diphylla*. Vroeg bloeiend is echter ook hier een relatief begrip, aangezien de bloeitijd van de hierboven aangehaalde soorten afhankelijk is van o. m. hoogte boven zeeniveau en de ligging van de

regio waar de plant werd gevonden binnen het totale areaal van de soort. Zo werd *O. conica* op 6 mei 1994 volop bloeiend aangetroffen in het Franse departement Aude, uitgesproken laat voor deze aan *O. lactea* verwante soort.

Barlia robertiana een jaar later

Eind december 1994 reisden mijn gezin en ik wederom naar het zuiden. Nu kozen we niet Ventimiglia als standplaats, maar bivakkeerden we in totaal twaalf dagen op campings te Ramatuelle (Var, F.) en Tourrette-sur-Loup (Alpes-Maritimes, F.). Ook nu was het in het najaar warm geweest. Tijdens ons verblijf was het vrijwel permanent mooi weer. Alleen de temperatuur was de laatste dagen onder normaal, met b. v. nachttemperaturen van -5 °C en dagtemperaturen van +5 °C. Voor het overige was het prachtig, soms warm voorjaarsweer. Rond St. Tropez stonden veel planten al (of nog) in bloei zoals narcissoorten, irissen en mimosa- en amandelbomen. Op een korte wandeling over een oud douanepad langs een woest, rotsig en onbedorven kustgedeelte telden we 23 soorten bloeiende wilde planten, waaronder een *Orobanche*-soort. Uiteraard werd gezocht naar orchideeën. Bij La Garde-Freinet werden o.m. rozetten van *Ophrys*-soorten, *Neotinea maculata*, *Orchis morio* en *Serapias*-soorten gevonden. Ook *Barlia robertiana* kwam hier voor, echter ook nog in knop. Bij Tourrette-sur-Loup hadden we meer geluk. Op de camping stond op 31 december 1994 een exemplaar van *B. robertiana* volop te bloeien. Met elkaar bevonden zich hier tien exemplaren, waarvan zes met knoppen. Vlak voor ons vertrek op 5 januari 1995 opende een tweede exemplaar zijn eerste bloemen. Tegen de vorst konden de planten blijkbaar standhouden. Na de nachtvorst hingen de twee bloeiende planten slap, maar richtten zich in de loop van de dag weer tot normale proporties op. Ook in de verdere omgeving werden exemplaren van *B. robertiana* gevonden, echter alleen in knop. Vlak bij de camping stonden enkele exemplaren op steenworp afstand van *Spiranthes spiralis*. De gevonden plant had nog zaaddozen aan de stengel. Ook hier ging de herfst naadloos over

in het voorjaar. Bij Turrette was het overigens nog duidelijker voorjaar dan bij Ramatuelle. Vogels floten dat het een lust was en in bermen en lichte eikenbossen stonden anemonen overal te bloeien.

Slot

Met dit artikel heb ik de bedoeling gehad te tonen, dat men ook buiten het gebruikelijke orchideeënseizoen orchideeën kan vinden. Tijdens een bezoek in december 1993 aan een ruïne bij Dolceaqua (Ligurië, It.) stonden *Barlia robertiana* (in knop) en *Spiranthes spiralis* (in vrucht, maar met nog groene stengels) broederlijk naast elkaar. Het symboliseerde voor mij de naadloze overgang van het vorige naar het nieuwe orchideeënseizoen. Natuurlijk is een dergelijke situatie niet overal aan te treffen, maar met enige moeite zijn er in Europa vrijwel het hele jaar door orchideeën te vinden. Soms zal men hiervoor op ongebruikelijke lokaties moeten zoeken en zal men ook niet altijd bloeiende planten aantreffen, maar wel rozetten, planten in vrucht en afgestorven planten van het vorige seizoen. Bij Gourdon (F.) stonden begin januari 1994 naast een kerkhof tientallen 'lijken' van *Neottia nidus-avis* in ontluikend groen van een *Gagea*-soort, een bijzonder decoratief gezicht. Karteren en inventariseren hoeft niet altijd door naar bloeiende planten te zoeken, maar kan ook door op andere groeistadia te letten. Wellicht dat op deze manier nog verrassingen te vinden zijn: een plotselinge vondst van een zeer vroeg of laat bloeiende orchidee!

H. DEKKER
Mortonhof 42
7908 AP Hoogeveen

Literatuur

- BAUMANN, H. & S. KÜNKELE. 1982. Die wildwachsenden Orchideen Europas. Stuttgart.
- BAUMANN, H. & S. KÜNKELE. 1988. Die Orchideen Europas. Stuttgart.
- BUTTLE, K. P. 1986. Orchideen. München.
- DAVIES, P. & J. & A. HUXLEY. 1983. Wild orchids of Britain and Europe. London.
- DEKKER, H. 1995. Orchideeën-waarnemingen buitenland 1994. Hoogeveen.
- DELFORGE, P. 1994. Guide des orchidées d'Europe, d'Afrique du Nord et du Proche-Orient. Lausanne.
- DELFORGE, P. & D. TYTECA. 1984. Europese orchideeën in een oogopslag. Weesp.
- KALOPISSIS, J. & T. CONSTANTINIDIS. 1993. *xBarlorchis salaminensis* Kalopissis et Constantinidis nothogen. et nothospec. nat. nov. [= *Barlia robertiana* (Loisel.) W. Greuter x *Orchis italica* Poir.]. Mitt. Blatt A. H. O. Baden-Württemberg 25 (4).
- LANDWEHR, J. 1977. Wilde orchideeën van Europa. 's-Graveland.
- REISIGL, H., E. & O. DANESCH. 1977. Mittelmeerflora. Bern.
- ROSSI, W. ET AL. 1990. Orchidaceae nel Lazio meridionale. Roma.
- SCAPPATICCI, C. & G. 1992. Compte-rendu des sorties Lyonnais 1992. l'Orchidophile (104).
- STRAATEN, J. VAN DER, M. VERHAGEN & H. DEKKER. 1994. Orchideeën in de Vercors - Verslag van een voettocht en een actueel overzicht van de orchideeënkartering. Eurorchis 6.
- SUNDERMANN, H. 1975. Europäische und mediterrane Orchideen. Hildesheim.
- WILLIAMS, J. G. ET AL. 1979. Elseviers orchideeëngids. Amsterdam.